

Mokslinis gyvenimas

HOMO JUDAEUS SOVIETICUS

ŽYDIŠKOSIOS TAPATYBĖS TRANSFORMACIJOS SOVIETŲ SĄJUNGOJE

Lietuvos istorijos studijos (su retomis išimtimis) pasižymi koncentracija į įvykius ar reiškinius, susijusius būtent su Lietuvos etnine ar geografinė teritorija skirtingais istoriniais laikotarpiais. Tokia istorijos studijų praktika būdinga iš esmės daugeliui mažesniųjų nacionalinių valstybių, todėl kontekstualiam istorinio pasakojimo formavimui(si) itin reikšmingas kviestinių lektorių iš gretimų (ar istoriškai artimų) valstybių įnašas – vietinei akademinėi bendruomenei tiek pristatomos galimos lokalių tyrimų gairės, tiek Lietuvos istorikai ir istorijos studentai supažindinami su gretimų šalių ar tautų istorija. 2016 m. rudens semestre Vilniaus universiteto Istorijos fakultete kaip kviestinė lektorė viešėjo dr. Galina Zelenina iš Rusijos humanitarinio universiteto. Žydų tapatybei Sovietų Sąjungoje aptarti skirtame paskaitų cikle istorikė kalbėjo tiek apie bendrąsias temos istoriografines tendencijas, tiek apie savo atlikto tyrimo metu surinktą medžiagą, kuria siekė pristatyti kultūrinę sovietinio žydo tipologiją. Penkių paskaitų metu Istorijos fakulteto studentai ir kiti suinteresuoti asmenys (įėjimas į paskaitas buvo laisvas) galėjo susipažinti su žydų tapatybės problematika Sovietų Sąjungoje skirtingais laikotarpiais – tarpukariu, Antrojo pasaulinio karo metais, stalininių represijų laikotarpiu, „atšilimo“ politikos laikotarpiu ir, žinoma, Sovietų Sąjungos griuvimo laikotarpiu. Dalis autorės tyrimo pobūdžio (lektorė yra atlikusi nemažai interviu su žydais, gyvenusiais SSRS, arba jų vaikais) implikuoja,

kad, žvelgiant iš istorinės XX a. perspektyvos, pristatomos ir dabartinės žydiškosios tapatybės formavimo(si) Rusijoje realijos.

Nors šiame paskaitų cikle Galina Zelenina susitelkė į XX a. ir totalitarinio režimo atmosferoje vykusius tapatybės pokyčius, jos kaip mokslininkės biografijoje pagrindinę vietą užima Viduramžių laikotarpio žydų ir judaizmo istorijos tyrimai. Ši tematika išliko aktuali ir XX a. žydų tapatybės pokyčių SSRS pristatymo kontekste – lektorė paskaitose akcentavo žydiškosios tradicijos ir judaizmo sankirtą tiek apskritai su modernia sekularia pasaulėžiūra, tiek su specifine „iš viršaus“ nuleidžiama sovietinio piliečio charakteristika, palaipsnių perėjimą nuo tikinčio judėjo prie ateistinės pozicijos. Viena esminių kultūrinių XX a. žydo tapatybės distinkcijų – tai atsivėrusi praraja tarp štetlo žydo ir didmiesčio žydo. Įdomu, kad šioji distinkcija nėra stabili – jos reikšmės žydų savivokoje per XX a. pakinta net kelis kartus – štetlas suvoktas ir kaip visuotinai peiktinas (po Antrojo pasaulinio karo), ir kaip visuotinai girtinas (pertvarkos ir dabartiniu laikotarpiu) gyvenimo būdas. Tai yra distinkcija, kuri svarbi būtent žydų bendruomenės viduje, tačiau neturi didelės reikšmės ne žydams. Ji tampa tam tikromis žydo savivertės svarstyklėmis sovietinėje aplinkoje, kurioje žydai tiek etniniu, tiek socialiniu požiūriu vertinti pasitelkus visiškai kitas kategorijas. Paskaitų metu G. Zeleninos išsakytos įžvalgos apie štetlo reikšmę žydų bendruomenei vertingos tiek sovietinės žydijos, tiek tarpukario

žydų štetlų Lietuvoje tyrimams, kurie dar tik įsibėgėja. Konkrečiai Lietuvos žydų tapatybės pokyčių sovietmečiu kontekste greta didmiesčio ir štetlo žydo priešpriešos atsiranda ir dar viena bipoliarizacija – litvako ir žydo, atvykusio iš kitų sovietinių respublikų.

G. Zeleninos paskaitų metu kelti klausimai atliepia ir šiuolaikinės žydų tapatybės problematikos aktualijas. Kokie žydų istorijos elementai yra pasirenkami užmiršti, kurios tradiciškai žydiškos savybės yra bandomos nuslėpti, o kurios pabrėžiamos ir laikomos gerbtinomis, kokios svetimų kultūrų vertybės / tradicijos yra perimamos ir savaip pritaikomos sovietmečiu, yra svarbiausi dėmenys, suformavę dabartinę posovietinės erdvės žydo tapatybę. Susiedama istorinį ir sociologinį tyrimų metodus mokslininkė siūlo kompleksiskai analizuoti ne tik tai, kas posovietinės erdvės žydų bendruomenės gyvenimoje yra akcentuojama kaip tradicija, bet ir tai, kas iš tos tradicijos pašalinama ir kodėl. Kaip pagrindinius išskirtinai žydiškosios tapatybės sovietmečiu elementus G. Zelenina pristato du labai skirtingus dėmenis. Pirmasis jų – itin žemiškas – tai būtent tam tikrų kultūrinių elementų išlaikymas per tradicinę virtuvę, tiek kašruto laikymasis, tiek specifinių receptų naudojimas net ir tam visiškai nepalankioje „deficito“ ekonomikoje. Antrasis – labiau metafizinis dėmuo – tai nemažos žydų bendruomenės dalies, gyvenančios didmiesčiuose, siekis priklausyti inteligentijos sluoksniui, aukštojo mokslo garbinimas, tapatinimasis labiau su inteligentijos sluoksniu nei su neišsimokslinusiomis tautiečiais.

Faktografiškai išsamios ir gausios autentiška interviu metu surinkta medžiaga paskaitos pristatė labai platų tematinį lauką. Į jį pateko tiek Lietuvos istorikams bei istorijos studentams gerai žinomi įvykiai (pavyzdžiui, antisemitinio pobūdžio Doktorų byla 1948–1953 m., kuri Lietuvoje trumpai aptariama netgi kelete mokyklinių vadovėlių), tiek mažesnės receptijos Lietuvoje susilaukusios temos. Viena jų –

Birobidžano projektas kaip bandymas sukurti „naują žydą“ ar net „naują žydų tautą“ XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje SSRS ir kartu kaip atsvara sionistinėms aspiracijoms. Nors šis bandymas ilgalaikėje perspektyvoje neatrodo sėkmingas (XXI a. pradžioje šioje teritorijoje gyveno apie 2 000 tūkst. žydų, t. y. 10 kartų mažiau nei 1937 m.), tačiau platesniu kultūriniu mastu (atsižvelgiant į vėlesnę Birobidžano žydų ir jų palikuonių emigraciją į Izraelį ar JAV) jo reikšmė specifinės (po)sovietinės žydų tapatybės formavimui (si) iki šiol nėra ištirta.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad net ir artimiausioje pažįstamos pasaulinės istorijos temos, susijusios su Antruoju pasauliniu karu ir vėliau vykdytomis stalininėmis represijomis, pristatomos kitaip nei lietuvių visuomenei įprastame nuo mokyklos suolu taip ir nepakylančiame naratyve. Bandoma pristatyti visas istoriniame pasakojime dalyvaujančių veikėjų grupes – tiek įvairias pačių žydų pozicijas, tiek rusų ir vokiečių pasisakymus. Greta skaudaus ukrainiečių kolaboravimo su nacistine režimu vykdant žydų genocidą, pateikiamos ir kitos sudėtingos, tačiau retai paliečiamos tautinių santykių peripetijos – Sovietų Sąjungos žydų požiūris į vokiečius bei rusus prieš karą ir po jo, tautinės kaltės ir tautinio atleidimo motyvai, pačių žydų dalyvavimas karo fronte ir jų kaip vienintelį, negalėjusių pereiti į priešų pusę, išskirtinė pozicija.

Nors G. Zelenina siekė kalbėti apie tam tikras tendencijas visoje SSRS, dėl mokslininkai prieinamos šaltinių bazės ir istoriografijos daugiausia koncentravosi į Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos socialistinių respublikų teritorijose gyvenusių žydų patirtis, o kitų respublikų (kaip ir 1940 m. prijungtos Lietuvos) žydų patirtis paminėjo tik sporadiškai, jų neanalizavo, o tik atvėrė ir parodė galimą, dar menkai išnaudotą Lietuvos sovietologijos tyrimų nišą. Nors pastarąjį dešimtmetį Lietuvos akademinėje erdvėje itin išpopuliarėjo tiek sovietologijos, tiek

Lietuvos žydų istorijos tyrimai, tarp istorikų šios dvi linijos retai susikerta, yra tik epizodinio tipo pastebėjimų žydų istorijos sovietinėje Lietuvoje klausimu. G. Zeleninos paskaitų

cikle pristatyti tokio tematinio sujungimo pavyzdžiai iš kitų posovietinių valstybių gali būti stimulas lokaliai pažinimui, o vėliau – ir lyginamosioms studijoms.

Akvilė Naudžiūnienė